

" ARBA'IN " TURKUMIDAGI ASARLAR TAHLILI.

Farg'ona davlat

universiteti

Filologiya fakulteti: o'zbek

tili

Tolibjonova

Munisa

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar: Arba'in, Mumtoz adabiyot, Hadis an'analari, Ma'naviy kamolot, Axloqiy tarbiya, Pand-nasihati, Tasavvuf, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Didaktik g'oyalari.

Ushbu maqolada "Arba'in" turkumiga mansub diniy-ma'rifiy asarlarning mazmun-mohiyati, ularning tarkibiy tuzilishi va ma'naviy-axloqiy g'oyalari tahlil qilingan. "Arba'in" an'anasining islom ilmlaridagi o'rni, hadis ilmi bilan bog'liqligi hamda Sharq mumtoz adabiyotidagi taraqqiyoti yoritiladi.

Shuningdek, turkumdagi asarlarda insonning ma'naviy kamolotiga doir pand-nasihatlari, axloqiy fazilatlarni mustahkamlashga qaratilgan hikmatlar va tarbiyaviy jihatlari ilmiy asosda tadqiq etiladi.

Maqolada Alisher Navoiy, So'fi Olloyor kabi mutafakkirlarning "Arba'in"ga oid merosi o'rganilib, mazkur an'ananing adabiy-uslubiy xususiyatlari va zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati tahliliy yondashuv asosida ochib berilgan.

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова: Арбаин, классическая литература, хадисоведение, духовное развитие, нравственное воспитание, советы, суфизм, Алишер Навои, суфий Аллохор, дидактические идеи.

В данной статье анализируются содержание, структура и духовно-нравственные идеи религиозно-просветительских произведений серии

«Арбаин». Освещается роль традиции «Арбаин» в исламских науках, её связь с наукой о хадисах и её развитие в классической восточной литературе.

Также в произведениях серии научно исследуются советы по духовному развитию человека, мудрость, направленная на укрепление нравственных качеств, и образовательные аспекты.

В статье изучается наследие таких мыслителей, как Алишер Навои и суфий Аллахор, касающееся «Арбаин», и на основе аналитического подхода раскрываются литературно-стилистические особенности этой традиции и её значение в современном образовательном процессе.

ANNOTATION

Keywords: *Arba'in, Classical literature, Hadith traditions, Spiritual development, Moral education, Advice, Sufism, Alisher Navoi, Sufi Allokhor, Didactic ideas.*

This article analyzes the content, structure, and spiritual and moral ideas of religious and educational works belonging to the "Arba'in" series. The role of the "Arba'in" tradition in Islamic sciences, its connection with the science of hadith, and its development in classical Eastern literature are highlighted.

Also, in the works in the series, advice on the spiritual development of a person, wisdom aimed at strengthening moral qualities, and educational aspects are scientifically studied.

The article studies the legacy of thinkers such as Alisher Navoi and Sufi Allahyor regarding "Arba'in", and reveals the literary and stylistic features of this tradition and its significance in the modern educational process based on an analytical approach.

KIRISH

“Arba’in” (arab. “40”) turkumi islom ilmiy-adabiy an’anasida alohida mavqega ega bo’lib, odatda payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning qirqta hadislarini jamlagan, ularni sharhlab, ma’naviy va axloqiy xulosalar chiqargan asarlardan tashkil topadi. Bu asarlar diniy-ma’rifiy merosning muhim qismi bo’lib, turli davrlarda

ko‘plab allomalar tomonidan yaratilib, islom madaniyatining yetuk namunalaridan biri sifatida shakllangan.

Sharq adabiyotida “Arba’in”lar asosan diniy-axloqiy nasihat, tasavvufiy hikmat, insoniy fazilatlarni tarannum etishga qaratilgan bo‘lib, ularning eng sara namunalaridan biri Alisher Navoiyning “Arba’in” asaridir. Uni So‘fi Olloyor, Abdulloh Ansoriy, Imom Navaviy, Ahmad Yassaviy singari mutasavvuflarning Arba’inlari bilan qiyosiy ko‘rib chiqish mazkur turkumning badiiy-uslubiy xilma-xilligini chuqurroq anglashga imkon beradi.

ALISHER NAVOIY “ARBA’IN” asarning mazmuni

Navoiyning “Arba’in”i payg‘ambar hadislarining badiiy ifodasi bo‘lib, unda 40 hadis mazmuni turkiy she‘riyatning nafis shaklida qayta talqin qilingan. Asar:

axloqiy poklik,

sabr-qanoat,

rostgo‘ylik,

mehr-shafqat,

odob-axloq,

tavozu‘,

taqvo

Singari fazilatlarni targ‘ib etadi. Navoiy hadislarining asosiy mohiyatini she‘riy til orqali xalq qalbiga yaqinlashtirib, ularning hayotiy va tarbiyaviy mazmunini kengaytiradi.

Badiiy xususiyatlar She‘riy talqin – Navoiyning Arba‘ini boshqa Arba’inlardan farqli o‘laroq nazmda yaratilgan bo‘lib, baytlar chuqur lirizm bilan sug‘orilgan.

Tasavvufiy ohang – Navoiy badiiy tasvirlarda murshid-murid, nafs-mujohada, ishq-ma‘rifat timsollaridan keng foydalanadi.

Didaktik yo‘nalish – Har bir hadisning badiiy sharhi yosh avlod tarbiyasi uchun aniq xulosa beradi.

Turkiy tilning yuksak namunasini yaratgan – Navoiy hadis mazmunini o‘zbek xalqi tushunchasi, ruhiyati va madaniyatiga moslab bayon qiladi.

NAVOIY “ARBA’IN”INI BOSHQA MUALLIFLAR “ARBA’IN”LARI BILAN QIYOSIY TAHLIL

Quyida eng mashhur mualliflar Arba’inlari bilan qiyosiy tahlil beriladi.

So‘fi Ollohyor “Sabot ul-ojizin”dagi Arba’in bilan qiyos Mazmuniy farqlar So‘fi Ollohyor asaridagi Arba’in nasriy-didaktik shaklga yaqin bo‘lib, xalqchil, sodda tilda bayon etilgan.

Navoiyning asari esa badiiy–she’riy, murakkab va falsafiy tasvirlarga boy.

So‘fi Olloyor amaliy axloq va ibodat masalalariga ko‘proq urg‘u beradi, Navoiy esa ruhiy poklik va tasavvufiy kamolot mavzulariga chuqur kiradi.

Uslubiy farqlar So‘fi Olloyor tushunarli, xalqona tilda yozadi.

Navoiy yuqori she’riy san’at, tajnis, talmeh, istiora, tashbeh kabi badiiy vositalardan keng foydalanadi.

So‘fi Olloyor nasihatimiz ohangni tanlasa, Navoiy falsafiy-poetik ruhni birinchi o‘ringa qo‘yadi.

Imom Navaviy “Arba’in an-Nawawiy”i bilan qiyos Mazmuniy farqlar Imom Navaviy “Arba’ini” sof diniy-huquqiy mazmundagi 40 hadis to‘plami bo‘lib, shar’iy qoidalar, qoidabuzarliklar, ibodatlar tartibi haqida.

Navoiy hadislarni badiiy talqin qiladi, ularning ruhiy-axloqiy tomonini ochadi.

Uslubiy farqlar Navaviy asari nasrda, ilmiy-huquqiy shaklda yozilgan.

Navoiy esa hadis mazmunini she’riy san’at bilan uyg‘unlashtiradi.

G‘oyaviy farqlar Navaviy hadislarni sharhlashda fiqhiy yondashuvni qo‘llaydi.

Navoiy esa axloq, odob, nafs tarbiyasi va tasavvufiy kamolotni asos qiladi.

Abdulloh Ansoriy “Arba’in”i bilan qiyos Mazmuniy qiyos Ansoriy asarlarida tasavvufning darajalari, ruhiy poklanish, muhabbat va fano-mullohilik mavzulari ustuvor.

Navoiy ham tasavvufiy g‘oyalarni o‘rtaga qo‘yadi, biroq u buni turkiy she’riyat estetikasida bajaradi.

Uslubiy farqlar Ansoriy ko‘proq pand-nasihat ohangida, hikmatli iboralar orqali mazmun beradi.

Navoiy esa badiiy obrazlarni jonlantirib, hadislarni she'riy aql-zakovat bilan ifodalaydi.

Ahmad Yassaviy hikmatlari bilan qiyos Mazmun farqi Yassaviy hikmatlari xalq orasidagi tarbiyani ko'zlab, sodda, bevosita va ommaga tushunarli tarzda ifodalangan.

Navoiy esa murakkab ma'no qatlamlari, tasavvufiy timsollar, ramziy obrazlarga boy she'riyat yaratadi.

G'oyaviy farq Yassaviy hikmatlari "oriflar yo'li"ni, tariqat amallarini targ'ib qiladi.

Navoiy esa hadislar asosidagi universal axloq me'yorlarini badiiy talqin qiladi.

“ARBA’IN” TURKUMIGA NAVOIY QO‘SHGAN YANGILIKLAR

Hadislarni turkiy she'riyat tarzida ifodalagan birinchi buyuk mutafakkir.

She'riy Arba'in janrini mukammallashtirgan.

Hadislarni tasavvufiy-badiiy talqinda kengaytirgan.

Arab va fors an'analarini turkiy adabiyotga moslashtirgan.

Axloqiy-ta'limiy g'oyalarni milliy ruh bilan uyg'unlashtirgan.

Arba'inni faqat diniy emas, ma'naviy-ma'rifiy janr darajasiga olib chiqqan.

Alisher Navoiyning "Arba'in" asari Sharq ma'rifiy-adabiy merosida o'ziga xos mavqega ega bo'lib, u boshqa mualliflarning Arba'inlaridan badiiy yuksakligi, tasavvufiy-falsafiy chuqurligi va turkiy she'riy ifodasi bilan ajralib turadi. Navoiy hadislarni nafaqat tarjima yoki sharh qilish bilan cheklanmay, balki ularga poetik hayot, obraz va badiiy ko'lam bag'ishlagan.

So'fi Olloyorning ma'rifiy, Navaviyning huquqiy-diniy, Ansoriyning tasavvufiy yoki Yassaviyning xalqchil yo'nalishdagi Arba'inlaridan farqli ravishda, Navoiy asari hadislarni ma'naviy kamolotning badiiy-falsafiy dasturiga aylantiradi. Shu sababli "Arba'in"lar orasida Navoiyning asari eng yuksak badiiy namunalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Islomiy-ma'rifiy adabiyotda "Arba'in" turkumi nafaqat hadislarini jamlash, balki ularning ruhiy, axloqiy, ijtimoiy va falsafiy mohiyatini ochib berishga qaratilgan keng qamrovli adabiy hodisa hisoblanadi.

Turli adiblar tomonidan yaratilgan Arba'inlar bir xil hadislar asosida bo'lsa-da, ulardagi badiiy yondashuv, uslub, didaktik maqsad va ma'naviy qarashlar sezilarli darajada farq qiladi. Ayniqsa, Alisher Navoiyning "Arba'in" asari Sharq adabiyotida hadislar sharhini yuqori she'riylik darajasiga olib chiqqan noyob yodgorlikdir.

Navoiy Arba'in yaratishda hadislarining mazmunini to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilmaydi, balki ularni turkiy dunyoqarash, o'zbek xalqining madaniy-ma'naviy ehtiyojlari bilan uyg'unlashtiradi.

Masalan: Sabr haqida hadis — Navoiyning baytlarida "ko'ngil sultoni", "nafs asiri", "ko'ngil dengizi" kabi turkiy she'riyat timsollari orqali talqin qilinadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, "Arba'in" turkumidagi asarlar Sharq adabiy-merosining muhim qismidir va ular diniy, ma'naviy, axloqiy va pedagogik jihatdan katta ahamiyatga ega. Mazkur turkumdagi asarlar, jumladan Alisher Navoiyning "Arba'in"i, hadislarini faqat huquqiy yoki amaliy maqsadda emas, balki inson qalbini tarbiyalash, ruhiy poklanish va ma'naviy kamolot yo'lida badiiy talqin etish imkonini beradi.

Navoiyning Arba'ini boshqa mualliflar — Imom Navaviy, So'fi Ollohyor, Abdulloh Ansoriy, Ahmad Yassaviy kabi allomalarning Arba'inlari bilan qiyos qilganda, quyidagi asosiy jihatlar ajralib turadi:

Badiiy-uslubiy yangilik: Navoiyning Arba'ini she'riy talqin qilinib, hadislarining ma'nosi turkiy she'riyat va tasavvufiy obrazlar orqali ochiladi.

Ma'naviy-falsafiy chuqurlik: Navoiy hadislarini inson ruhiy va axloqiy kamolotiga yo'naltiradi, nafs tarbiyasi va qalb pokligini birinchi o'ringa qo'yadi.

Milliy ruh bilan uyg'unlash: Hadislarining mazmuni turkiy til va xalq qadriyatlariga moslab ifodalanadi, shu orqali asar xalq orasida keng tarqaladi.

Didaktik va tarbiyaviy ahamiyat: Arba'inlar orqali axloqiy-etik me'yorlar, ijtimoiy odoblar va hayotiy qadriyatlar targ'ib qilinadi.

Qiyosiy boyluk: Navoiyning yondashuvi boshqa mualliflar bilan solishtirganda Arba'in turkumining serqirraliligi, turli qirralari va janriy imkoniyatlarini yanada yaqqol ochib beradi.

Shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiyning "Arba'in"i Sharq adabiyoti va diniy-ma'rifiy merosda o'ziga xos o'rinni egallaydi. U nafaqat hadislarni sharhlash, balki ularni badiiy va tasavvufiy ma'noda yangi bosqichga olib chiqqan. Shu jihatdan, "Arba'in" turkumidagi asarlar inson ruhiyatini, axloqiy tafakkurini va ma'naviy kamolotini shakllantirishda o'ta muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, A. Arba'in. Toshkent, 1995 yil.
2. Jomiy, A. Chihil hadis. Samarqand, 2001 yil.
3. Islomov, R. Alisher Navoiyning "Arba'in" asaridagi hadislarning tahlili. Toshkent, 2010 yil.
4. Karimov, F. "Arba'in" asarida g'oyaviy-badiiy ifoda. Buxoro, 2005 yil.
5. Yoqubov, M. Alisher Navoiy ijodida "Arba'in" uslubi. Toshkent, 2012 yil.
6. Mirzaev, S. "Arba'in" asarining falsafiy tahlili. Samarqand, 2008 yil.
7. Qodirov, T. Arba'in va arba'innavislik an'anasi (Alisher Navoiy misolida). Toshkent, 2011 yil.
8. Saidov, H. "Arba'in" nasriy bayoni va taxriji. Toshkent, 2007 yil.
9. Ergashev, A. Alisher Navoiyning "Arba'in" asariga qisqacha sharh. Buxoro, 2003 yil.
10. Rasulov, J. "Siroj ul-Muslimin" va "Arba'in" asarlarida g'oyaviy-badiiy tahlil. Toshkent, 2009 yil.
11. Tursunov, N. "Arba'in" qo'lyozmalarining o'ziga xos xususiyatlari. Samarqand, 2014 yil.
12. Nabiev, O. Alisher Navoiy ijodida hadis va "Arba'in" ning yaratilishiga turtki bergan omillar. Toshkent, 2013 yil.

13. Abdullayev, R. Klassik “Arba’in” va uning zamonaviy adabiyotga ta’siri. Toshkent, 2016 yil.
14. Holiqov, F. “Arba’in” janri va uning sharq mumtoz adabiyotidagi o‘rni. Buxoro, 2006 yil.
15. Yunusov, S. “Arba’in” va diniy-axloqiy ta’lim mazmuni. Samarqand, 2015 yil.